

Zeven Putdeksels naar het Sterrenveld

De Sint Jacobsstraat in Leeuwarden heeft sedert enkele maanden een onopvallend maar zeer karakteristiek kunstwerk rijker. In het plaveisel van de straat zijn zeven putdeksels aangebracht die voorzien zijn van de tekst "Campus Stellae" en reliëfs van zeven lichaamsdelen en zeven schelpen. Dit door ontworpen kunstwerk dat door de firma ... werd uitgevoerd geeft de winkelstraat een heel bijzonder accent. Het winkelend publiek zal de schelpen niet onmiddellijk opvallen maar voor de culturele toerist en de geïnteresseerde stedeling is de Sint Jakobsstraat zo een interessant motief rijker geworden. De schelpen accentueren de straat als een onderdeel van het Fries -Overijsselse Jabikspaad en brengen in de herinnering terug dat Leeuwarden in de Middeleeuwen een van de Europese Jakobssteden was, startplaats van een van de pelgrimswegen naar Santiago de Compostela in Spanje.

Jakobsstraten

Pelgrimeren is een belangrijke uiting van de meeste grote godsdiensten. In de Islam hoort de pelgrimage bij de religieuze plichten, maar ook in het Jodendom, het Boeddhisme en Hindoeïsme is pelgrimeren een belangrijke wijze van geloofsbeleving. Ook het Christendom kent het 'geloven met de voeten'. Jeruzalem, Rome, Lourdes, Fatima en Santiago de Compostela in Noordwest Spanje zijn voor hen de populairste pelgrimsoorden. In de Middeleeuwen was Santiago lange tijd het pelgrimsoord bij uitstek. Sant Yago is de Spaanse benaming van 'Sint Jakob'.

Aan deze pelgrimsweg herinneren de Sint Jakobsstraten in vele Europese steden. Zo heeft Parijs heeft zijn Rue Saint Jacques; Haarlem, Utrecht en Maastricht hun Sint Jakobsstraat. Deze straten zijn altijd de uitvalswegen richting Spanje, dat in die tijd overigens ook 'het Jakobsland' werd genoemd.

In Leeuwarden was in de late middeleeuwen de Jakobssymboliek compleet: Een straat, een gasthuis, een kapel, een toren en een poort waren naar Jakobus genoemd. Terecht staat Leeuwarden vermeld op de modene kaarten van de pelgrimswegen als stad met een belangrijke Jakobustraditie. Alleen in benaming van de straat leefde de traditie voort. Met de herleving van de pelgrimsweg als 'moeder van alle wandelpaden' komt ook de Leeuwarder Jakobsstraat weer op de kaart.

Jakobus

In de bijbel komen verschillende mannen voor die Jakob heetten en die vaak met elkaar verward worden. Zozeer, dat men spreekt over het 'zoeken naar de ware Jacob'. De Jakobus die volgens de legende begraven is op het einde van de wereld, is Jacobus, de broer van Johannes, zoon van Zebedeus. Deze Jakobus wordt de 'donderzoon' genoemd omdat hij niet zo'n gemakkelijke jongen was. Omdat hij het eerst werd geroepen wordt hij een 'de Grote' of 'de Oudere' genoemd. Volgens de overlevering was hij zo fanatiek dat hij na de uitzending door Jezus, meteen naar het einde van de aarde trok om het evangelie te verkondigen. Deze missie mislukte en hij ging terug naar huis, In Jeruzalem werd hij door koning Herodes gedood. Zijn leerlingen brachten het lichaam terug naar Galicië en begroeven het daar op een grafveld.

In Leeuwarden is een prachtige schildering van Jakobus te zien in de Grote kerk. Hij is afgebeeld als pelgrim met staf en met de hoed op de schouders. Op de Eewal is een gevelsteen bewaard met een afbeelding van 'de Kleine' of 'de Jonge' Jakobus. Deze Apostel draagt een knots in de hand.

Jakobus stond in de middeleeuwen in Leeuwarden in hoge ere. Behalve de Sint Jakobsstraat herinnert het Sint Jacobs- of Sint Jobsleen nog aan de Apostel. De wedstrijden van de Leeuwarder schutterij waren destijds op de zondag na Sint Jakob, de 25e juli.

Mercurius en Jakobus

De pelgrimsweg naar Santiago in de Spaanse provincie Galicië is een der oudste van Europa. Galicië is een Keltisch land. De, nu officieel erkende, eigen taal heeft veel Keltische elementen en ook de religie en de muziek herinneren aan het oude volk. Volgens oude legenden trokken de Kelten uit de zeven koninkrijken, in een grijs verleden in de meimaand over zee naar een heiligdom in Galicië.

Centraal stond destijds de verering van de god Lug, een naam die 'licht' betekent. Lug werd verbonden met Hermes -Mercurius de god van de handel en de dieven, maar ook van de overgang van deze wereld naar de andere, de begeleider der zielen. Dicht bij Santiago ligt nog steeds de stad Lugo en een heilige berg 'Pico Sacro'. Santiago ligt dicht bij de kust van de Atlantische Oceaan. Cabo Finisterra de 'kaap aan het einde der wereld' was voor de mensen in de oudheid het westelijkste plekje op aarde. Als je goed luisterde kon je het zeewater horen sissen als de zon er 's avonds in de zee zakte!

Het heiligdom in Mekka was vroeger gewijd aan een Arabische godin, Jerusalem was al een heiligdom voordat David de stad veroverde; zo is ook de traditie van Santiago de Compostela veel ouder dan de ontdekking van het graf van de apostel Jacobus in 780. De feestdag van Sint Jacob, valt een week voor Lughnasadh, het Keltische oogstfeest ter ere van Lug, op 1 augustus . Verschillende legenden vertellen over de strijd tussen Jacobus en de magiër Hermogenes, de 'zoon van Hermes'. Is het de humor van de geschiedenis dat in Leeuwarden de Jakobsstraat bij de waag eindigt, dat op de plaats van de vroegere Sint Jakobspoort het Beursgebouw staat, vol Hermessymboliek, en dat als klap op de vuurpijl Hermes -Mercurius in zijn blote glorie op de moderne vrome pelgrims neerkijkt?

Een Europees Project

Op een Spaanse twee Eurocent prijkt de Kathedraal van Santiago. Een hommage aan de pelgrimage die een grote rol heeft gespeeld in de vorming van een Europese cultuur. In de tijd van Karel de Grote, rond het jaar 800, werd het, voor het eerst na de Romeinse tijd, een politieke eenheid. Etnisch en cultureel was het echter een lappendeken. De vele volkeren van het werelddeel waren voortdurend in onderlinge strijd gewikkeld. Wraak en weerwraak brachten onrust tussen volkeren en individuen. Elk volk achtte zichzelf superieur aan de andere. Naast het Latijn, als de ene taal, en de katholieke kerk als de ene religie, werd de pelgrimage naar Santiago een samenbindende factor. De Karolingische leiders werden hierbij geïnspireerd door de Islam. Alle Islamieten worden geacht eenmaal in hun leven naar Mekka te pelgrimeren. Door deze pelgrimage worden de Islamieten, ongeacht kleur of taal, verbroederd.

Op dezelfde wijze bracht de pelgrimage naar Sint Jakob de volken van Europa nader tot elkaar. Het kwam tot een grote Europese uitwisseling van ideeën in muziek, literatuur en beeldende kunsten. De pelgrimswegen, die als een dicht net ons werelddeel bedekken, worden wel 'de zenuwbanen van Europa' genoemd. De Raad van Europa heeft in 1980 de wegen naar Santiago tot een Europees monument geproclameerd. Dit initiatief heeft de studie naar de herinneringen aan de oude pelgrimsroutes zeer gestimuleerd.

It Jabikspaad

Ook in Friesland werd het initiatief opgenomen. Er werd studie gemaakt naar het verloop van de oude wegen in onze provincie en gezocht naar herinneringen aan de aloude bedevaart. Ontdekt werd dat de oude hoofdsteden van Westergo en Oostergo beide een interessante Jakobustraditie kennen. De heerwegen, de middeleeuwse rijkswegen vanuit beide steden, komen samen bij de monding van de Boorne in Jirnsom en Ee; vandaar voert een oude weg door het veen naar Steenwijk. In 1504 werd het Bildt bedijkt en het meest westelijke van de drie nieuwe dorpen kreeg de naam van de Apostel van het einde der aarde: Sint Jacobiparochie.

Abt Frederik van Hallum zond invanuit klooster Mariëngaarde Asego, een valsemunter, als eerste Nederlander op strafbedevaart. Hij bezocht Jerusalem en Rome maar stierf onderweg naar Santiago. Zijn nicht Gertrud van Driesum die met hem mee reisde, kwam veilig terug en zij stichtte met Freerk het klooster van Bartlehiem. Asego en Gertrud zullen zeer waarschijnlijk over Leeuwarden naar het zuiden gereisd zijn. Het Genootschap van Sint Jakob verbond Franeker, Sint Jabik, Mariëngaarde en Leeuwarden, zo was de Friese route geboren.

Tussen 1998 en 2000 werd de route van Sint Jacobiparochie naar Hasselt bewegwijzerd. In 2000 verscheen de gids die de route uitgebreid beschreef.

Toen het genootschap in 1980 van start ging met de Friese route was er nog geen sprake van een verbinding zuidelijk van Zwolle. In 2002 is vrijwel de gehele route van Sint Jabik, via Maastricht en Vezelay, naar Santiago beschreven en voor een deel bewegwijzerd. Een formidabel succes.

De route is 2700 kilometer lang, een wandelaar loopt 30 kilometer per dag hetgeen betekent dat een moderne pelgrim in een half jaar heen en terug van Sint Jabik op het Bildt naar Sint Jabik in Galicië kan lopen.

De Melkweg

De pelgrimsweg naar Santiago wordt reeds in de middeleeuwen 'de Weg van de Sterren' genoemd en verbonden met de Melkweg aan de hemel. In Spanje is een van de namen van de Melkweg: 'Camino de Santiago', terwijl in Frankrijk de pelgrimsweg 'Le Chemin Laitier' wordt genoemd. In de twaalfde eeuw is, waarschijnlijk in Frankrijk, het 'Boek van Turpijn' geschreven. Dit boek beschrijft de avonturen van Karel de Grote en vermeldt ook de ontstaanslegende van de weg naar Santiago.

"Karel de Grote kan op een avond slecht in slaap komen. Hij kijkt door het venster naar buiten en ontdekt aan de hemel een weg van sterren die opkomt uit de Friese zee (de Noordzee) en via Duitsland, Frankrijk en Spanje achter Galicië in de Oceaan verdwijnt. Hij vraagt zich af wat die weg betekent. In de slaap verschijnt hem de Apostel Jacobus. Deze geeft hem de opdracht de weg naar zijn graf aan het einde der aarde vrij te maken en Galicië van de Moren te bevrijden. Daarna zullen tot het einde der tijden de pelgrims 'van zee tot zee' trekken. Dus van de Friese zee naar Finisterra. In de voltooiing van de Friese route van is dit visioen weer geactualiseerd.

Natuurlijk is de Melkweg als richtingwijze veel ouder dan Karel de Grote. Vele dieren oriënteren zich tijdens hun trek op dit kosmische fenomeen. Inderdaad staat in de zomer de Melkweg te middernacht zo aan de hemel, dat hij opkomt uit het noordoosten en in het zuidwesten achter de horizon verdwijnt. Voor de pelgrim die in de nacht onderweg is, een perfecte wegwijzer.

Volgens een oude legende krijgen pelgrims die de tocht voltooien een sterretje van de Melkweg toegewezen. Een ander verhaal vertelt dat het graf van Jacobus in Galicië door een heldere ster werd aangewezen. Daarom wordt Compostela verklaard als Campus Stellae 'het Sterrenveld. Nuchtere geleerden verklaren de naam als een afleiding van Compostum 'grafveld'. De legende heeft echter het laatste woord.

De Schelpen

Sedert Prehistorische tijden nemen mensen van de zeestranden schelpen mee. Zo ook de pelgrims naar Finisterra, het uiteinde der aarde. Vissers halen er de mooiste en lekkerste schelpen uit zee want paëlla was en is een geliefd Spaans gerecht. De indrukwekkendste schelpen zijn de kamschelp en de kinkhoren. De pelgrims namen ze mee naar hun vaderland. In het binnenland van Europa waren het kostbare voorwerpen. Toen Sint Jakob aan het einde der aarde werd gevonden werd de kamschelp de Sint Jakobsschelp en de kinkhoorn of wulk: de Sint Jakobshoren. De pelgrims droegen de schelpen op hun kleren en namen ze mee in het graf om aan de hemelpoort te kunnen tonen dat ze de lange pelgrimstocht hadden voltooid. De vissers bliezen op de horens als signaal van thuiskomst. De pelgrims bliezen op de Sint Jacobshorens om de donder te breken. Jakobus was tenslotte door Jezus 'de Donderzoon' genoemd. In de tempels van de Boeddhisten en de Hindoes maar ook door de Indianen wordt op schelpen geblazen om de goden, speciaal de zon, te groeten. De spiraalvormige horenschelpen symboliseren de weg naar de hemel.

Een oud Scandinavisch sprookje zegt dat de Melkweg is ontstaan uit het slijmspoor van een slak:

“De dieren zochten de weg naar Heilige Berg en een slak wist de weg te wijzen. Dag en nacht volgden ze zijn slijmspoor dat schitterde in het licht van zon, maan en sterren. Toe ze de Berg zagen was de slak dood. Hij had zich helemaal als slijmspoor opgeofferd. De goden zetten als herinnering aan de slak zijn slijmspoor als de Melkweg aan de hemel. Nog steeds volgen nachtelijke reizigers, mensen, maar ook dieren, vogels en vissen zijn hemels spoor”.

Een van de benamingen voor de pelgrimsweg naar Compostela is 'het Schelpenpad'. Op sommige Jakobusbeelden heeft de apostel een band met schelphorens op zijn lichaam.

Lichaam, ziel en geest

Wie een wandelroute gaat; of het nu de Slachtemarathon is of de monstertocht van 2700 kilometer naar het einde der aarde, wordt geconfronteerd met de grenzen van zijn kunnen, lichamelijk en geestelijk. De spiraal van het slakkenhuis is een oud symbool voor de aspecten waarin de mens op de proef gesteld wordt.

De onderste omgang is het lichaam. Je lijf moet fit en krachtig genoeg zijn om de ontberingen en de vermoeienissen aan te kunnen. Niet alleen je voeten zijn belangrijk; heel je lichaam is door het lopen, slapen, eten en drinken, bij betrokken. Als het lijf hapert is de reis voorbij.

De tweede ommegang symboliseert de ziel van de mens. De wandelaar is in voortdurende interactie met reisgenoten, met de weg, het weer, planten en dieren. Als die interactie goed is, is de weg licht, als er steeds conflicten zijn en je niet goed in je vel zit, zal de pelgrim zijn weg moeten afbreken.

De derde ommegang is de spirituele dimensie in de mens, de ziel. Een pelgrimsweg zoekt 'de heilige Berg' met op de top is de ontmoeting met God, met het eeuwige, de bron van het bestaan. De kracht 'tussen de oren' die de pelgrim ten diepste draagt.

Zo is heel de mens bij de reis betrokken. Natuurlijk verschilt de wandeltocht hierin niet van het normale leven, alleen beleeft een wandelaar zichzelf, zijn omgeving en zijn levensweg, intenser.

Een pelgrim naar Santiago, een wandelaar, maar ook een fietser, zegt vrijwel altijd door de tocht veranderd te zijn. Je lijf heeft veranderingen ondergaan, maar ook geestelijk wordt je een ander mens. Daarom zond men vroeger misdadigers op pelgrimage, in de hoop dat ze als andere, betere mensen terug zouden keren. Ook tegenwoordig laat men jonge delinquenten voettochten maken in de hoop dat ze letterlijk gerecreëerd 'herschappen' terug zullen keren. In de poort van de Kathedraal van Compostella is God afgebeeld, de laatste hand leggend aan Adam, die hij uit klei heeft geboetseerd.

Riooldeksels met Schelpen

Voor de initiatiefnemers van de markering van het Friese gedeelte van de pelgrimsweg naar Santiago is de Sint Jacobstraat in Leeuwarden een belangrijk onderdeel van de route. Daarom wilden zij de renovatie van de straat aangrijpen om een verwijzing naar de oorsprong van de naam van de straat aan te brengen. Vele Jakobsstraten in Europa hebben in de laatste jaren zo'n directe verwijzing naar de beroemde pelgrimage gekregen. Vaak in de vorm van een bronzen pelgrim of, zoals in Haarlem, een gevelplaat met wandelende en fietsende moderne trekkers.

Op verschillende plaatsen (Vezelay, Saint Benoît en Leon) zijn bronzen, koperen of stenen Jakobsschelpen in het plaveisel aangebracht. De Leeuwarden verantwoordelijken wezen de gietijzeren putdeksels van de riolering aan als mogelijk object van Jacobijnse verfraaiing. Aan de vier eigenlijke putdeksels werden drie loze toegevoegd zodat een zevental reliëfs aangebracht konden worden.

Het Leeuwarder kunstenaarrechtspaar Tilly A. Buy en Gerard A. Groenewold kreeg de opdracht een passend accent op de deksels aan te brengen. Zij kozen uit de onuitputtelijke rijkdom aan symbolen van de Jakobsweg voor een combinatie zeven verschillende schelpen en zeven lichaamsdelen. Boven elke afbeelding staat het doel van de reis: het Veld van de Sterren 'Campus Stellae'. De Jacobsstraat loopt exact noord –zuid. In april, de maand waarin de pelgrims vertrekken, staat de Melkweg, de kosmische Jakobsweg, in de vroege morgen noord –zuid aan de hemel boven de aardse gelijknamige straat. De noordelijke schelp is de wulk, de schelp van de Noordzee, de zuidelijke schelp is de Grote Mantel, de schelp van de Atlantische Oceaan. De noordelijk schelp is verbonden met de voet, de zuidelijke met het hoofd.

Groenewold en Buij kozen voor verschillende schelpen. Eerst zes hoornvormige die de slingerende pelgrimsweg aangeven. De verschillende vormen duiden op de verscheidenheid van de schepping en de diversiteit van de ervaringen. De zevende schelp is de open vorm van de Jakobsschelp, symbool van verschijning en nieuwe geboorte. De reeks lichaamsdelen betekenden dat de reis begint met de voet maar dat gaande de weg alle andere lichaamsdelen meespreken. Ontbering, afzien, devotie, verleidingen, hulpverleners met hart en handen. Doel van de reis is de vergeestelijking, de verlichting; de stralende schelp om het hoofd van Jakobus.

Het Lichaam van de pelgrim wordt door de kunstenaars verbonden met het lichaam van Jakobus die op het veld van de Sterren ligt begraven. Naar zijn graf waren de pelgrims op weg om als vernieuwde mensen te verrijzen en naar huis terug te keren.

Van zuid naar noord komt de pelgrim weer met beide voeten op de grond. Ieder die wandelt door de Leeuwarder Sint Jakobsstraat gaat onbewust de weg van de Sterren. Pelgrimsweg, levensweg en winkelstraat zijn zo, op artistieke wijze, met elkaar verbonden.

Jan Romkes van der Wal

